

EEN BIJZONDER KLOKJE

door

Dr. C. N. Fehrmann

Toen een aantal maanden geleden de regenten van „Het Grootburgerweeshuis” zo vriendelijk waren mij toe te staan een kijkje te nemen in hun kluis (voorm. Grootburger en Burgerweeshuis, Cellesweg 14), waarin zich ondermeer nog een aantal oude schilderijen bevinden, viel mijn oog op een komvormig bronzen voorwerp. Bij nadere beschouwing bleek dit een klepelloos (kerk)klokje te zijn, dat sterk herinnerde aan een middeleeuwse cymbaal.

Het opschrift luidt:

Jaobus Iohānis de campis me fieri valuit anno domini m ccccc xx
(zie afb. 1).

Dergelijke cymbala zijn in Nederland, zeker in de vorm van een halve bol, zeer zeldzaam. Men vindt ze wel afgebeeld op een aantal verlichte handschriften uit de 11e eeuw of later. In de vroege middeleeuwen hadden deze klokjes meestal de vorm van een halve bol, later kregen zij echter de bekende tulpvorm.

Deze cymbala hadden een muzikale functie. Zij werden opgehangen aan een staaf of stok, waarbij hun aantal nogal kon variëren, maar meestal waren het er 7 of 8 die te zamen een diatonische reeks vormden.

Door middel van een met de hand bediend hamertje of klepeltje, werden deze cymbala door de monniken tot klinken gebracht en konden zo gebruikt worden voor de begeleiding van bepaalde gezangen in klooster- of kapittelkerken (zie afb. 2). Op miniaturen vindt men ze tevens vaak afgebeeld naast of boven het orgel. Ook dienden deze klokjes wel voor het aangeven van de intervallen tijdens het muziekonderwijs.

Maar deze middeleeuwse cymbalen trof men ook in kloosteruurwerken aan. Zoals uit afb. 3 blijkt, werden zij dan aan een brede metalen ring bevestigd. Op gezette tijden (uur of halfuur) brachten de raderen van het uurwerk de hamertjes in beweging die tegen de klokjes konden slaan waardoor een eenvoudig wijsje ten gehore werd gebracht.

Ook uit Noordnederlandse bronnen kennen wij het bestaan van dergelijke kloosteruurwerken met een automatisch speelwerkje. In het Frensweger Handschrift bijvoorbeeld wordt gezegd, dat pater Henricus Loeder, die in 1414 Theodoricus van Vianen als prior van het klooster Frenswegen opvolgde, een „cymbel van zeven schellen mit sinen hamer-kens ende mit enen yseren rat” maakte. Dit uurwerk bracht de hymne

afb. 1.
*Klokje in de vorm van een halve bol in het bezit van „Het Grootburger-
weeshuis” te Kampen.*

„Sancti spiritus assit nobis gratia” ten gehore. Het moet verplaatsbaar zijn geweest, want zo staat in het handschrift te lezen „hi settet op den graet des dormiters ende settet voer des costers celle”¹ (hij zette het op de dorpel van de slaapzaal en zette het voor de cel van de koster). In zijn gedicht „Li orloge amoureux” bezingt de Franse kroniekschrijver en dichter Jean Froissart (c.1337-1410) het rad, dat elk uur een gezang voortbrengt.²

Ik vermoed, dat het door mij ontdekte klepellose halvebolvormige klokje ook eens deel uit gemaakt heeft van zo'n kloosteruurwerk. Maar dan stelt dit klokje ons wel voor enige problemen! In de eerste plaats vanwege de komvorm en het gietjaar. Zoals reeds werd vermeld, hadden de cymbala in de vroege middeleeuwen meestal de vorm van een halve bol, maar later die van een tulp. Ons klokje heeft wel de vorm van een halve bol, maar werd in 1520 gegoten. Een verklaring van deze archaische vorm zou kunnen zijn, dat in het begin van de 16e eeuw een der klokjes van het oude kloosteruurwerk in ongereede was geraakt en de gieter opdracht kreeg een nieuwe te maken, maar met behoud van de oude vorm.

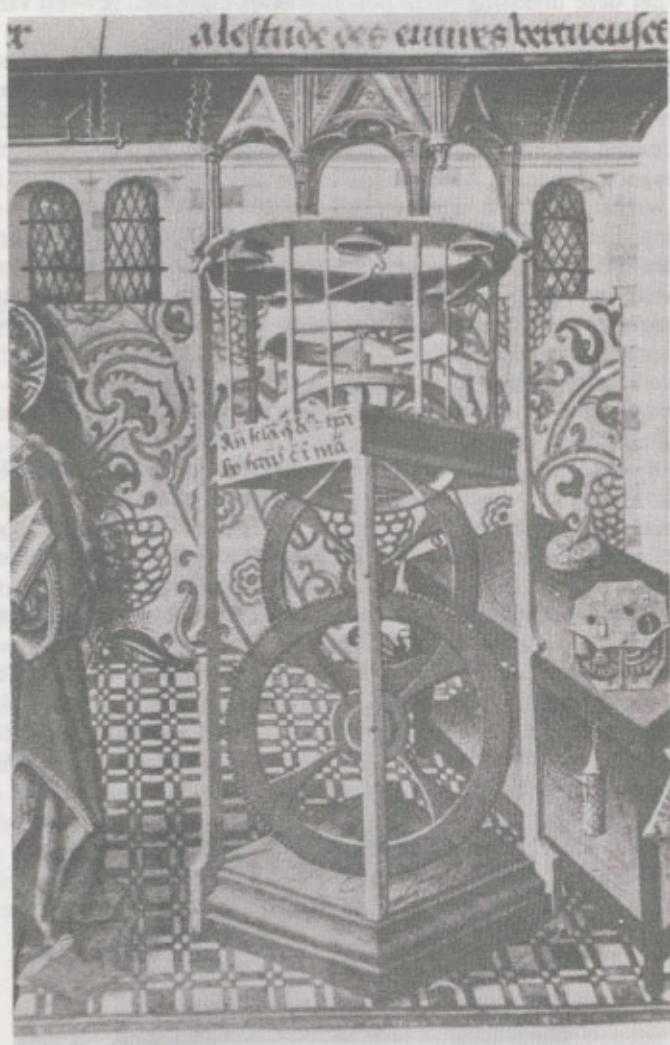
Een ander probleem is, dat het in de Middeleeuwen zeer ongebruikelijk was, dergelijke cymbaaltjes van een opschrift te voorzien en dat heeft het onze wel. Misschien hebben wij hier te maken met een geval van menselijke ijdelheid en stonden de milde gevers erop, dat hun namen op deze wijze op het te hergieten klokje vereeuwigd werden. Zeker is het dus niet, dat dit klokje eens deel uitmaakte van een kloosteruurwerk. De mogelijkheid bestaat, dat het in 1520 gegoten klokje voor andere doeleinden werd gegoten en de halve bolvorm een experiment van de toenmalige gieter is geweest. Dan zou het bijvoorbeeld deel uit hebben kunnen maken van een torenuurwerk en ik denk aan het voormalige Bregittenklooster Mariënrosenkamp aan de Vloeddijk, waarvan bekend is, dat het een klok heeft bezeten. In de 17e eeuw werd dit klooster ingericht als Armenweeshuis en na de fusie met het Grootburgerweeshuis (aan de Cellesweg gelegen en gevestigd in het voormalige Cellebroederklooster) kan een deel van de inventaris van het afgebroken Bregittenklooster terecht zijn gekomen bij de regenten van „Het Grootburgerweeshuis”. Zo is het fraaie drie-

1. W. Jappe Alberts en A.L. Hulshoff, *Het Frensweger Handschrift*; Groningen 1958, blz. 175.
2. G. van Doorslaer, *Het aandeel van België in de ontwikkeling van de beiaard en de beiaardkunst*, in *Beiaardkunst, handelingen van het Tweede Congres te 's Hertogenbosch 1925*, blz. 56.

afb. 2.

Fragment van een 13e eeuwse psalter. Boven ziet men hoe met de hand de cymbalen bespeeld konden worden.

afb. 3.
Kloosteruurwerk met automatisch cymbalenspel (fragment van een afbeelding in een 15e eeuwse handschrift).

luik, dat deze instelling bezit, oorspronkelijk eigendom geweest van het oudste Kamper weeshuis, het Soete naem Jesushuis.

Uit het opschrift blijkt, dat onze cymbaal door Jacobus en Johannes van Campen werd geschonken. Hoewel een gietersnaam ontbreekt, zullen we wel mogen aannemen, dat zij in Kampen gegoten werd. En dan denken wij natuurlijk het eerst aan Geert van Wou de Oude en zijn compagnon Johannes Schonenborch, die nog omstreeks 1520 in onze stad werkzaam waren. Het gebruikte lettertype wijst stellig in deze richting, maar het zittende naakte mannetje (?), dat met een Franse lelie en een kruis, als afscheidingsteken tussen de woorden van het opschrift wordt gebruikt, trof ik nimmer bij een van de beide bovengenoemde gieters aan. Feilloos gegoten is het opschrift trouwens ook niet, in de naam Jacobus is de c vergeten en in het jaartal is een c enigszins weggezakt.

Maar wat ook de functie van dit komvormige klokje geweest moge zijn, het is een zeldzaam voorkomend exemplaar in Nederland. Wel bezit de stad Veere ook een komvormige bel die in 1593 door Peter II van der Ghein uit Mechelen werd gegoten, maar deze klok heeft een diameter van 147 cm (de onze slechts 26.5 cm) en diende zonder twijfel als luidklok. Trouwens, uit afbeelding 4 blijkt, dat zij niet de fraaie halve bolvorm van het Kamper klokje heeft. Hetzelfde geldt voor de kleinere uurklok, die in de voormalige kapel van het St.-Jorisgasthuis (nu Lutherse kerk) te Delft hangt.

Alles overziende dus een klokje om in ere te houden en ik ben de regenten van „Het Grootburgerweeshuis” bijzonder dankbaar, dat zij het niet alleen tijdelijk ter bestudering in bruikleen aan mij hebben willen afstaan, maar ook toestemming gaven het te exposeren in een der vitrines van het Walkate Archief.

afb. 4.

Uurklok, door Peter II van Ghein in 1593 voor het stadhuis van Veere gegoten. Nu in het museum „De Schotse Huizen” te Veere.